

Staniša Brkić, *"Ime i broj: Kragujevačka tragedija 1941"*
Kragujevac: Spomen-park Kragujevački oktobar, 2007., 220 str.

Pored vojnih i političkih tema koje su dominirale u historiografijom Drugog svjetskog rata vrlo aktualna bila je i ona o nacističkim zločinima. Prebrojavanje žrtava, detektiranje krivaca i načina izvršenja zločina bili su glavni zadaci historičara. Ovako bolne teme nisu interesirale samo historičare već i umjetnike koji su u svojim djelima odavali počast poginulim i čuvali sjećanja na njihova stradanja. Upravo su generacije koje su svjedočile tim događajima bile dužne da osiguraju vječnu uspomenu među narednim pokoljenjima. Svoju moralnu obavezu izvršila je pjesnikinja Desanka Maksimović. Ona je jedan od najvećih nacističkih zločina u Srbiji ovjekovječila u stihovima pjesme "Krvava bajka". Decenijama su njeni stihovi o đacima, koji su sa svojim profesorima bajonetima tjerani iz školskih klupa pravo na poljane smrti, gradili zajedničku svijest o kragujevačkoj tragediji. Svoj doprinos u tome imali su i preživjeli koji već decenijama održavaju "Veliki školski čas", priredbu kojom odaju poštu i evociraju sjećanja na hiljade nedužno strijeljanih civila.

Kragujevačkom tragedijom, koja je zbog razmjere zločina i umjetničkog odraza uzdignuta na nivo simbola stradanja, bavili su se brojni historičari među kojima i viši kustos Spomen-muzeja "21. oktobar" u Kragujevcu Staniša Brkić. U svome djelu *Ime i broj: Kragujevačka tragedija 1941* rasvjetljava događanja i obim zločina u gradu Kragujevcu i njegovoj neposrednoj okolini u periodu od 19. do 21. oktobra 1941. godine kada je, zbog njemačke osvete za 10 poginulih i 26 ranjenih njemačkih vojnika, bila naređena likvidacija 2300 Srba.

O ovoj tragediji, kao i o drugim masovnim pogubljenjima civilnog stanovništva, napisana su brojna djela uglavnom publicističkog i memorijalnog karaktera koja su, zbog svoje nestručnosti, doprinijela stvaranju mita o broju žrtava. Udjela u kreiranju takvog mnjenja imali su i sami historičari koji, i pored dostupnosti većine izvorne građe, kako domaće tako i njemačke provenijencije, nisu načinili kritičku i objektivnu historijsku analitičku studiju koja bi bila oslobođena ideologije i mita i zasnovana na historijskim izvorima. Ta djela uglavnom fragmentarno ili simbolički promatraju stradanja nevinih građana Kragujevca.

Trebalo je proći 66 godina od tragičnih dešavanja da bi historiografija iznjedrila knjigu koja će demistificirati broj žrtava i tok fašističke racije u Kragujevcu, koja će postaviti donju granicu broja strijeljanih i koja će konačno imenovati te stradalnike. Postavljanje donje granice broja žrtava i njihovo imenovanje je najveća vrijednost knjige S. Brkića u moru ideološki obojenih djela sa proizvoljnim podacima do kojih se došlo, naravno, bez primjene naučnog aparata¹. Upravo je, odsustvo naučnog aparata omogućilo nastavak kragujevačke tragedije u vidu manipulisanja brojem žrtava i ideološkog tumačenja događaja.

Pored knjiga koja dešavanja u Kragujevcu tretiraju kao simbol zločinačkog karaktera nacističke vlasti u Srbiji i koje se međusobno razlikuju “samo” u broju žrtava (čiji broj varira od 3000 do 7000) ima i onih autora koji pokušavaju “objasniti” istrebljivački pohod nacista prebacujući svu krivicu na komuniste (i njihove sabotažne akcije). Autori² sa takvim stavom i zaključkom (posebno ideološko revizionistički obojeni) slave Nedića i Ljotičeve srpske dobrovoljce na čelu sa Marisavom Petrovićem, kao spasioce srpskog naroda od nacističkog terora.

Stoga je za Stanišu Brkića vjerovatno bio pravi izazov, a možda i hrabrost, napisati djelo sa egzaktnim činjenicama do kojih se dolazi primjenom historijskih metoda. Njegova knjiga *Ime i broj: Kragujevačka tragedija 1941*, u petnaest poglavlja na 220 stranica lako čitljivog teksta, na korektan način tretira jednu od najvećih tragedija Drugog svjetskog rata na području bivše Jugoslavije.

U uvodnom dijelu knjige (str. 7-11) autor iznosi reakcije savremenika na oktobarska dešavanja u Kragujevcu i odnos kasnijih generacija prema tim događajima.

Naredno poglavlje, *Aprilski rat* (str. 11-17) govori o političkom i vojnom slomu Kraljevine Jugoslavije, o uvođenju njemačke okupacione uprave, policijske i obavještajne službe i o podjeli Srbije u vojnopravnom pogledu, a sve s ciljem držanja naroda u pokornosti.

¹ U ediciji “Kragujevac 21. oktobar 1941”, objavljenoj dvadeset godina poslije tragedije, navodi se da je na osnovu spiskova okupacijske policije, legitimacija i drugih dokumenata identifikovano preko 4.000 žrtava, te da taj broj konstantno raste. Izrazito visok broj strijeljanih u okviru kragujevačke kataklizme utvrdila je Komisija za utvrđivanje ratnih zločina koja zaključuje da je 21. oktobra u Kragujevcu ubijeno 7.000 ljudi. Ovu cifru bezpogovorno prihvata i Branislav Božić u djelu “Poruke strijeljanog grada”, a kao konstanta, navodi se i u enciklopedijskom izdanju Leksikografskog zavoda, Zagreb. Dr. Venceslav Glišić, baveći se nacističkom represijom u Srbiji u djelu “Teror i zločini nacističke Njemačke u Srbiji 1941 - 1945” ostaje usamljen u svome mišljenju da je, 21. oktobra 1941. godine, u Kragujevcu stradalo oko 3000 stanovnika.

² Borivoje M. Karapandžić, *Istina o kragujevačkoj tragediji 21. oktobar 1941*. Beograd: Nova iskra, 1991.

Poglavlje, pod naslovom *Ustanak* (str. 17-39) obrađuje organizaciju pokreta otpora, početak ustanka, formiranje partizanskih i četničkih odreda u okolini Kragujevca i njihovu međusobnu saradnju. Nakon partizanskog oslobađanja Gornjeg Milanovca, uslijedila je i brza njemačka reakcija koja je rezultirala paljenjem grada. Na povratku za Kragujevac njemačke snage su u sukobu s četničko-partizanskim odredima imale gubitke od 10 mrtvih i 26 ranjenih.

Njemački gubici nakon borbe za Gornji Milanovac su i bili povod da se primijeni drakonska odluka o strijeljanju 100 stanovnika za svakog ubijenog njemačkog vojnika ili folksdojčera i 50 stanovnika za svakog ranjenog njemačkog vojnika ili folksdojčera.

To je podrazumijevalo likvidaciju 2300 domaćih ljudi i izvršenje najvećeg nacističkog zločina u Srbiji u toku okupacije. U prvobitnim akcijama, uhapšeni su Jevreji, komunisti te članovi njihovih porodica (njih između 60 i 70). Kako je taj broj bio daleko od zacrtane cifre, krenulo se sa odmazdama u okolnim kragujevačkim selima. Tom prilikom je, prema podacima spomen-muzeja "21. oktobar", a koji se u poslijeratnom periodu bavio prikupljanjem podataka o ovoj tragediji, ubijeno 415 ljudi iz sela: Grošnica, Iličevo, Mečković i Maršić, o čemu autor govori u trećem poglavlju knjige, *Tragedija sela* (str. 39- 47).

Poglavlje *Kragujevačka tragedija* (str. 47-75) sastoji se iz dva dijela koja detaljno opisuju masovne likvidacije u gradu u toku 20. i 21. oktobra. Strijeljanja seljaka po okolnim selima bila su samo uvertira u masovna pogubljenja koja su se u navedene dane izvršila u Kragujevcu. Hapšenja su počela po kućama, radnjama, fabrikama ali i srednjim školama. Kolone uhapšenih ljudi slijevale su se u topovske šupe, gdje su strijeljani i gdje je "jedan grad umirao".

U poglavlju *Kragujevačka tragedija u izvorima* (str. 75-91), S. Brkić prikazuje odjeke kragujevačke kataklizme u njemačkim, partizanskim i četničkim izvorima i procjene broja žrtava od strane pojedinih učesnika rata. Tako se u nedićevskim i ljotićevskim proglasima prepisuje broj strijeljanih iz njemačkih izvora. U četničkim izvorima ova cifra varira između 4000 i 12000 strijeljanih, mada preovladava broj od 6000. Dosta manji broj stradalnika utvrdilo je gradsko poglavarstvo "Zemaljske komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača" i to nakon nekoliko mjeseci istraživanja, odnosno uzimanja izjava od članova porodica i svjedoka. Prema Izvještaju objavljenom 12. jula 1945. godine ukupan broj strijeljanih iznosi 2324. To je zvaničan dokument koji je priložen optužnici Demokratske federativne Jugoslavije (DFJ) protiv naredbodavaca i izvršilaca zločina u Kragujevcu na procesu pred Savezničkim vojnim sudom u Nirnbergu.

U poglavlju knjige pod nazivom *Demografsko-sociološka analiza* (str. 91-101) autor se bavi analizom dostupnih podataka o stradalnicima u kragujevačkoj tragediji

ji, na osnovu kojih stvara sliku o socijalnoj, spolnoj, starosnoj i nacionalnoj strukturi strijeljanih. Ispituje i podatake o mjestu rođenja i hapšenja stradalih, njihovom bračnom stanju.

Grafički prikaz svih ovih analiza izložen je u posebnom poglavlju pod nazivom *Tabelarni pregledi* (str. 130-137).

U *Zaključku* (str. 101-105) Staniša Brkić ukazuje na tumačenja uzroka i povoda kragujevačke tragedije iz 1941. godine u duhu raznih ideologija i politika.³

Naredna poglavlja knjige mogu se smatrati dodatkom osnovnom tekstu jer ona, svojim sadržajem samo dopunjuju prethodno napisano. Poglavlje pod nazivom "*Poruke strijeljanih*" (str.137-211) iznosi poruke stradalnika koji su, čekajući smrt, na komadu papira ili fotografije napisali svoje posljednje misli, odnosno pozdrave svojim najmilijima. Te poruke omogućavaju da se stekne uvid u ličnu tragediju stradalnika i odmakne se od štureg praćenja historijskih procesa.

Sljedeća dva poglavlja *Spiskovi strijeljanih* (str. 137-211) i *Spiskovi preživjelih* (str. 211-213) daju popise stradalih i preživjelih u Grošnici, Maršiću, Ilićevu i Kragujevcu sa njihovim ličnim podacima (po sistemu: prezime, ime oca, ime, datum i mjesto rođenja i zanimanje).

Na posljednjim stranicama knjige smještena je standardna metodološka oprema: *Rezime* (str. 213-215), *Summary* (str. 215-217), *Izvodi iz recenzija* (str. 217-219), *Literatura i izvori* (str. 219-221).

U pogledu grafičkog uređenja, knjiga je vrlo kvalitetna. Obogaćena je slikama stradanja te faksimilima dokumenata.

Smjelo i hrabro, uz dosljednu primjenu principa historijske nauke, S. Brkić se odlučio obračunati sa mitom o kragujevačkoj tragediji, sa mitom o 7000 stradalih. Istraživanjem arhivske građe, upotrebom podataka iz izvještaja državne komisije za utvrđivanje ratnih zločina iz 1945. godina, zatim dokumenata NOP-ovske, četničke, njemačke i crkvene provenijencije i relevantne literature, autor je imenovao 2796 stradalih. Na ovaj način je demistificirana kragujevačka tragedija, a svaki evidentirani stradalnik je dobio svoje ime i broj. Iako se cifra stradalnika znatno smanjila, a tok fašističke racije u Kragujevcu tokom 20. i 21. oktobra rasvijetljen, razmjera zločina nije umanjena. Zbog okrutnosti i stradanja 10 % stanovništva Kragujevca u svega dva dana, on ostaje jedan od najvećih u toku Drugog svjetskog rata na prostoru bivše Jugoslavije. ■

Sanja Gladanac

³ Ljotićevci, počev od Marisava Petrovića, preko njihovih historičara i publicista u emigraciji, dali su poseban doprinos ovome. Po njihovom mišljenju, taj dodatni razlog jeste sknavljenje leševa ubijenih njemačkih vojnika.
